

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ СУДУ ЯК СКЛАДОВІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Цувіна Тетяна Андріївна,

канд. юрид. наук, доц.,

*доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет*

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: tsvinat@gmail.com

ORCID 0000-0002-5351-1475

*Статтю присвячено дослідженню незалежності та неупередженості суду як складовим верховенства права в цивільному судочинстві через призму п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Зроблено висновок, що національне законодавство не повною мірою відповідає міжнародним стандартам справедливого судочинства. Критично оцінено запропоновані зміни до ЦПК щодо можливості розгляду питання про відвід судді тим самим складом суду, який розглядає справу, у випадку одноособового розгляду справи суддею через невідповідності правовій аксіомі «*neto iudex in re sua*» («ніхто не може бути суддею у власній справі»).*

Ключові слова: незалежність суду; неупередженість суду; верховенство права; право на справедливий судовий розгляд; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейський суд з прав людини.

Вступ. Верховенство права наразі вважається універсальною правовою цінністю сучасних демократичних держав, що має залишатися не просто декларативним гаслом, а утверджуватися на рівні національних правопорядків. Особливу роль у цьому повинна відігравати судова гілка влади, що покликана забезпечити ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб. Венеціанська комісія у своїй доповіді виокремлює такі елементи верховенства права: а) законність, включаючи прозорий, підзвітний і демократичний процес введення в дію приписів права; б) юридична визначеність; в) заборона свавілля; г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та неупередженими судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; г) дотримання прав людини; д) заборона дискримінації та рівність перед законом [1]. Як бачимо, однією із складових верховенства права визнається доступ до незалежних і

неупереджених судів, що здатні забезпечити гарантії справедливого судового розгляду для кожного, хто звернувся до них. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання забезпечення гарантій незалежності та неупередженості суддів як складових верховенства права під час здійснення правосуддя в цивільних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми незалежності та неупередженості суду вивчалися в межах різних галузей, зокрема з точки зору теорії держави та права, філософії права, судоустрою, конституційного права тощо. Водночас процесуальним гарантіям незалежності та неупередженості суду під час здійснення правосуддя в цивільних справах увага в науковій літературі майже не приділялась. Серед поодиноких робіт, присвячених цій проблематиці, можна назвати праці Н. М. Грень, О. В. Колісник, В. В. Комарова, Н. Ю. Сакари та ін., проте вони виходили друком до конституційної реформи у сфері правосуддя, що зумовлює необхідність дослідження відповідних проблем у сучасному дискурсі науки цивільного процесуального права.

Метою статті є дослідження гарантій незалежності та неупередженості суду як складових верховенства права під час здійснення правосуддя у цивільних справах у контексті міжнародних стандартів справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що незалежність і неупередженість суду в усьому світі визнаються невід'ємними складовими верховенства права, на що неодноразово зверталася увага провідними дослідниками цієї концепції. Так, Т. Бінгем визнає однією із гарантій верховенства права наявність встановлених державою справедливих судових процедур. При цьому автор зауважує, що найпершим, що вимагає така справедливість, є ухвалення рішень незалежними й неупередженими судами: незалежними в тому сенсі, що вони вільні ухвалювати рішення щодо юридичних і фактичних обставин справи на власний розсуд, вільні від будь-якого стороннього впливу або тиску; неупередженими в тому сенсі, що вони, наскільки це можливо, відкриті, вільні від будь-яких особистих інтересів або

фанатичної відданості будь-якого роду [2, с. 91].

Венеціанська комісія в цьому контексті підкреслює, що судівництву слід бути незалежним і неупередженим (безстороннім). Незалежність означає, що судівництво є вільним від зовнішнього тиску і не контролюється іншими гілками влади, особливо виконавчою. Ця вимога є невід'ємною частиною основоположного демократичного принципу поділу влади. Судді не повинні зазнавати політичного впливу чи маніпуляцій. Неупередженість означає, що судівництво – навіть за зовнішніми ознаками – не видається упередженим щодо результату справи [1].

На наш погляд, незважаючи на спільність загальних рис у тлумаченні концептів незалежності та неупередженості суду в різних джерелах для дослідження зазначених складових верховенства права у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах, передусім, слід виходити із гарантій права на справедливий судовий розгляд, закріплених у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (надалі – ЄКПЛ) та подальшої їх інтерпретації Європейським судом з прав людини (надалі – ЄСПЛ). Окреслений підхід дозволяє виокремити критерії незалежності та неупередженості, яким має відповідати суд при розгляді конкретної справи в порядку цивільного судочинства.

Варто зазначити, що принцип верховенства права закріплений як один із спільних ідеалів сучасних демократичних держав у Преамбулі ЄКПЛ, на чому неодноразово наголошувалося самим ЄСПЛ. Зокрема, останній зазначає, що суди є гарантами справедливості, які відіграють основоположну роль у державі, що керується верховенством права [3]. У цьому зв'язку не потребує доказів той факт, що правосуддя є вільним від неупередженості особистого характеру чи небезсторонності, який відбиває важливий елемент верховенства права, зміст якого зводиться до того, що рішення органів судової влади мають бути остаточними і повинні мати обов'язкову силу, якщо вони не скасовані судами вищої інстанції через їх незаконність або несправедливість [4].

Відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожен має право на розгляд його справи

впродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Як бачимо, окремими елементами права на справедливий судовий розгляд визнається незалежність і неупередженість суду. При цьому аналіз практики ЄСПЛ дозволяє дійти висновку, що в контексті конвенційної системи захисту концепти незалежності та неупередженості суду як складові верховенства права передусім пов'язуються з процесуальними гарантіями права на справедливий судовий розгляд під час розгляду конкретної справи в суді, тобто у даному випадку акцент зроблено саме на процедурному, а не судоустрійному аспекті зазначених понять.

Так, ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що в демократичному суспільстві фундаментальне значення має та довіра, яку суди викликають у суспільстві. У цьому контексті провідну роль відіграє вимога ст. 6 ЄКПЛ, яка передбачає, що суд має бути неупередженим. Неупередженість судді, як правило, означає відсутність його упередженості та необ'єктивності, а її наявність або відсутність може бути встановлена різними способами. ЄСПЛ виводить два критерії для перевірки неупередженості суду в конкретній справі: а) суб'єктивний, що враховує особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи мав суддя будь-які особисті упередження або чи був він об'єктивним у цій справі; б) об'єктивний, що перевіряється шляхом встановлення того, чи забезпечив сам суд, а також конкретний склад суду у справі, незалежно від персональної поведінки будь-кого з його членів, достатні гарантії для виключення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його безсторонності [5]. Варто зазначити, що ЄСПЛ неодноразово наголошував на складності отримання доказів суб'єктивної упередженості, тому у більшості справ, які стосуються питання упередженості суду, фокусувався на об'єктивній упередженості [6]. Поряд з цим неодноразово зауважувалося, що між суб'єктивною та об'єктивною неупередженістю не існує чіткого розмежування, адже поведінка судді одночасно може викликати не лише об'єктивні сумніви в

його неупередженості з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), однак і може бути пов'язана з питаннями особистих переконань судді [7].

Що стосується незалежності суду, то відповідно до усталеної практики ЄСПЛ показниками незалежності суду в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ визнаються: а) спосіб призначення суддів; б) тривалість строку їх повноважень; в) наявність гарантій проти зовнішнього впливу; г) наявність зовнішніх атрибутів незалежності [8].

Особливий інтерес у контексті проблематики, що розглядається, має відбиття гарантій незалежності та неупередженості суддів на рівні вітчизняного правопорядку. Так, відповідно до ст. 126 Конституції України незалежність та недоторканність судді гарантуються Конституцією та законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Згідно з ч. 1 ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права. Натомість концепт неупередженості згадується лише у ч. 3 ст. 34 Конституції України, де зазначається, що право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може підлягати обмеженням для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Щодо цивільного процесуального законодавства, то чинний Цивільний процесуальний кодекс України (надалі – ЦПК) не містить згадки про незалежність суддів ані як про засаду цивільного судочинства, ані у будь-якому іншому контексті. Щодо неупередженості суду, то ЦПК закріплює неупереджений розгляд та вирішення справ як одне із завдань цивільного судочинства (ч. 1 ст. 2 ЦПК), а також апелює до зазначеного поняття у контексті принципу змагальності (ст. 12 ЦПК) та інституту відводу судді (ст. 36 ЦПК). Так, відповідно до ч. 5 ст. 12 ЦПК суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам

судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо є інші обставини, окрім зазначених у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 36 ЦПК, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді.

Як бачимо, аналіз чинного цивільного процесуального законодавства свідчить, що у ньому не приділяється належна уваги поняттям незалежності та неупередженості суддів і не розкривається їх зміст. На наш погляд, такий підхід не можна визнати вдалим, адже незалежність та неупередженість суду є фундаментальними інституційними вимогами права на справедливий судовий розгляд та складовими верховенства права, що визнається однією із засад цивільного судочинства (п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК). Зважаючи на це, ще більшого значення для тлумачення зазначених понять у національній практиці набуває їх інтерпретація в межах конвенційної системи, адже відповідно до ч. 1 ст. 10 ЦПК суд при розгляді справи керується принципом верховенства права, а ч. 4 ст. 10 ЦПК закріплює, що суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Провідну роль у забезпеченні незалежності та неупередженості суддів під час розгляду конкретної справи відіграє інститут відводу суддів, що зазнав реформування із прийняттям нової редакції ЦПК. Так, відповідно до п. 2 ст. 24 ЦПК у редакції 2004 р. питання про відвід судді вирішувалося в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядав справу. Натомість ЦПК у редакції 2017 р. закріпив інший порядок вирішення питання про відвід судді, відповідно до якого зазначене питання вирішується судом, який розглядає справу, проте якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу, він має вирішити питання про зупинення провадження у справі, і у такому разі зазначене питання розглядається суддею, який не входить до складу суду, що

розглядає справу, який визначається у порядку, встановленому ч. 1 ст. 33 ЦПК (частини 2–3 ст. 40 ЦПК).

Поряд з цим, відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» від 25.10.2019 р. № 2314, пропонується змінити порядок розгляду питання про відвід судді. Зокрема, пропонується закріпити, що у випадку, якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу і заява про такий відвід надійшла на розгляд суду за три дні (або раніше) до наступного судового засідання, то вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому ч. 1 ст. 33 цього Кодексу. Такому судді не може бути заявлений відвід. Якщо ж заява про відвід судді надійшла на розгляд суду пізніше ніж за три дні до наступного судового засідання, то така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу.

Окреслений підхід, на наш погляд, не можна визнати обґрунтованим, адже по суті він призводить до того, що учасники справи опиняються у нерівному становищі та їм надається різний обсяг процесуальних гарантій виключно через строк подачі заяви про відвід судді. Очевидно, що запропоновані зміни мають на меті зменшення строків судового розгляду справи та попередження зловживання процесуальним правом на подачу заяви про відвід, втім вони також мають бути оцінені з точки зору принципу пропорційності, який вимагає, щоб вжитий захід був співмірним із поставленою метою, тобто був пропорційний їй. ЄСПЛ у своїй практиці при оцінці тих чи інших національних практик на відповідність міжнародним стандартам справедливого судочинства в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ неодноразово звертався до правової аксіоми *nemo iudex in re sua* («ніхто не може бути суддею у власній справі»), яка є непорушною та лежить в основі

сучасних стандартів незалежності та неупередженості суддів, вироблених самим ЄСПЛ. Якщо питання про відвід судді вирішується суддею, якому цей відвід заявлений, то у такому випадку, переслідуючи мету прискорення розгляду справи, ми позбавляємо учасників справи права на розгляд цього питання належним судом, що, з нашої точки зору, порушує принцип пропорційності та право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах. Тим більше, що з точки зору наслідків для цивільного судочинства процедура відводу судді має фундаментальне значення, адже відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 376 та п. 2 ч. 1 ст. 411 ЦПК однією з обов'язкових підстав для скасування судових рішень судів нижчих інстанцій під час апеляційного або касаційного перегляду є порушення норм процесуального права, пов'язане з тим, що в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнані судом апеляційної або касаційної інстанції обґрунтованими.

Висновки. Незалежність і неупередженість суду є невід'ємними складовими верховенства права у демократичному суспільстві. Аналіз норм національного цивільного процесуального законодавства дозволяє констатувати фрагментарне відтворення на рівні національного законодавства зазначених вимог, що не можна визнати прийнятним. Провідне значення для тлумачення концептів незалежності та неупередженості суддів під час здійснення правосуддя у цивільних справах має бути надане положенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці її застосування ЄСПЛ. Інститутом, що на рівні національного правопорядку гарантує учасникам справи дотримання конвенційних вимог незалежності та неупередженості суду, є інститут відводу судді. Важливо, щоб норми, які його регулюють, відповідали міжнародним стандартам справедливого судочинства, а тому, зважаючи на необхідність дотримання правової аксіоми *nemo iudex in re sua* («ніхто не може бути суддею у власній справі») під час здійснення правосуддя у цивільних справах, питання про відвід судді при одноособовому розгляді справи у випадку незгоди такого судді із наявністю підстав для відводу має вирішуватися іншим суддею, аніж

той, кому заявлено такий відвід, незалежно від часу подання заяви про відвід судді.

References

1. Rule of Law Checklist. Venice Commission of the Council of Europe. Council of Europe. 2016. URL: https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf (date of request:09.09.2019).
2. Bingham, T. (2011). The Rule of Law. Penguin, UK. 213 p.
3. Perna v. Italy, no. 48898/99, 06 May 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61075> (date of request:09.09.2019).
4. Pullar v. United Kingdom, no. 22399/93, 10 June 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995> (date of request:09.09.2019).
5. Micallef v. Malta [GC], no. 17056/06, 15 October 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95031> (date of request:09.09.2019).
6. Morice v. France [GC], no. 29369/10, 23 April 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (date of request:09.09.2019).
7. Kyprianou v. Cyprus [GC], no. 73797/01, 15 December 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71671> (date of request:09.09.2019).
8. Langborger v. Sweden, no. 11179/84, 22 June 1989. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515> (date of request:09.09.2019).

Цувина Т. А., канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри гражданского процесса, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: tsuvinat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-5351-1475

Независимость и беспристрастность суда как составляющие верховенства права в гражданском судопроизводстве

Статья посвящена исследованию независимости и беспристрастности суда как составляющим верховенства права в гражданском судопроизводстве. Делается вывод, что национальное законодательство не в полной мере соответствует международным стандартам справедливого судопроизводства. Критически оцениваются предлагаемые изменения в ГПК касательно возможности рассмотрения вопроса об отводе судьи тем же составом суда, который рассматривает дело, в случае единоличного рассмотрения дела судьей из-за несоответствия правовой аксиоме «nemo iudex in resua» («никто не может быть судьей в собственном деле»).

Ключевые слова: независимость суда; беспристрастность суда; верховенство права; право на справедливое судебное разбирательство; Конвенция о защите прав человека и основных свобод; Европейский суд по правам человека.

Tsuvinat T. A., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Civil Procedure Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail : tsuvinat@gmail.com ; ORCID 0000-0002-5351-1475

Independence and impartiality of the court as elements of rule of law in civil procedure

The article is devoted to the analysis of the independence and impartiality of the court as constituting elements of the rule of law in civil procedure. The author concludes that it is necessary to interpret the concepts of independence and impartiality of the court through the prism of par. 1 Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which enshrines the right to a fair trial in civil matters, and the practice of the European Court of Human Rights regarding the interpretation and application of this article. According to par. 1 art. 6 ECHR in determination of his civil rights and obligations everyone is entitled to a fair and public hearing

within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. At first glance ECHR doesn't regulate jurisdictional issues. However, conflict of jurisdictions problem should be analyzed in terms of such elements of the right to a fair trial as access to court and «court, established by law».

Criteria of independence and impartiality of the court are examined in the context of the practice of the European Court of Human Rights. The main criteria for the independence of judges are: a) the method of judges' appointment; b) the duration of their term of office; c) the availability of guarantees against external influences; d) the presence of external attributes of independence. The impartiality of the court is analyzed in terms of subjective and objective criteria. Based on the analysis of the norms of the national civil procedural legislation, it is concluded that it does not fully reflect the international standards of fair trial in terms of ensuring the institutional requirements for the independence and impartiality of the court.

Particular attention in this context is also should be paid to a critical assessment of the proposed changes to the Civil Procedure Code of Ukraine regarding motion for recusal of the judge in accordance with the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine regarding improvement reviewing court decisions on appeal and cassation proceedings» № 2314 of October 25, 2019. The proposed innovations are critically evaluated because of the fact that possibility to rule on the motion for the recusal of the judge by the same judge who is considering the case does not comply with the legal axiom «nemo iudex in re sua» («no one can be a judge in his own case»).

Keywords: independence of the court; impartiality of the court; rule of law; right to a fair trial; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Court of Human Rights.

Надійшла до редколегії 16.11.2019 р.

